

طراحی و تبیین الگوی فضای آموزشی مطلوب دانشگاه با رویکرد اسلامی شدن از منظر قرآن و حدیث

فاطمه افراسیابی^۱

سید محمدرضا حسینی نیا^۲

چکیده

فضای آموزشی مطلوب، عاملی زنده و پویا در جهت افزایش کیفیت فعالیت‌های آموزشی، برای رسیدن به اهداف مشخص با حداکثر کارایی است، که در حرکت آفرینی، رشد، تعالی و سازندگی راستین دانشجویان دانشگاه با رویکرد اسلامی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. هدف از این پژوهش طراحی و تبیین الگوی فضای آموزشی مطلوب دانشگاه به همراه کارکردهای آن و همچنین راه‌کارهای لازم برای دستیابی به این مولفه‌ها در نظام دانشگاهی بر اساس آیات قرآن و روایات معصومان(ع) است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای-نرم‌افزاری و استناد به آیات و روایات و اقوال دانشمندان اسلامی، به این نتایج دست یافته است که دانشگاه با تقویت اعتقادات، سنت‌های فرهنگی و قراردادهای مشترک در فضای عینی دانشگاه، با رعایت اصولی مانند حریم جنسیتی، حجاب، شعائر اسلامی، تدریس دروس اسلامی و معماری اسلامی در ظاهر جامعه علمی و افراد مجموعه دانشگاهی کمک می‌نماید. همچنین با تقویت اصول مشترک و درک منافع متقابل و التزام به قوانین با رعایت خدامحوری، اخلاق مداری، عقل‌گرایی معتدل، پژوهش محوری، جهان‌شمولی، ضابطه‌گرایی

---

^۱ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه

علوم قرآن و حدیث، ایران، ایلام. F.afraziaby1356@gmail.com

^۲ دانشیار دانشگاه ایلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم قرآن و حدیث، ایران،

ایلام m.hoseininia@ilam.ac.ir

در فضای ذهنی-فکری حاکم بر جامعه دانشگاهی، موثر خواهد بود، که ضامن اقتدار دانشگاه و استحکام بخشی به پایه‌های نظام اسلامی و تقویت ایمان در جامعه دانشگاهی است.

کلید واژه: دانشگاه، دانشگاه اسلامی، اسلام، فضای آموزشی.

مقدمه

آموزش امروزه از مهمترین امور در جهان است؛ زیرا اگر به درستی انجام شود، جامعه بهتری را خواهد ساخت و استفاده ناپسند از آموزش نیز ما را از میان خواهد برد. خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ»^۱ (علق: ۵). «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»^۲ (آل عمران: ۱۶۴).

پیامبر اکرم(ص) نیز خود را آموزگار مسلمانان می‌دانست و برای آموزش ارزش بسیاری قائل بود، چنان‌که فرمود: «هرکس مسئله‌ای را به کسی یاد دهد، پس محققاً مالک او شده است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۴۴). آموزش ابزاری پرداخته در هر اجتماع برای شکل دادن به نسل بعدی است و در این رهگذر ابزاری بس موثر و شاید یکتا محسوب می‌شود. در سده کنونی آموزش به شکلی پیچیده، پرهزینه و متوقع درآمده است، به گونه‌ای که ملت‌های غنی و پیشرفته، نهادهای گسترده بسیاری را در خدمت آن گمارده‌اند و گاه اعتباراتی در حد هزینه‌های دفاعی یا بهداشتی به آن تخصیص می‌دهند (پیکرینگ، ۱۳۵۴: ۱۷). آموزش در ابتدا به‌طور طبیعی و بدون هدف و سازمان و چارچوب رسمی انجام می‌شد، ولی به تدریج با افزایش تعداد جمعیت بشر، نیاز به داشتن معلم، مکانی برای آموزش و یادگیری، برنامه، محتوا و هدف مشخص احساس شد و به تدریج آموزش رسمی به‌وجود آمد (الماسی، ۱۳۷۰: ۱۴-۱۶). از این‌رو فضاهایی که برای آموزش طراحی می‌شوند، باید قادر باشند نیروهای ذهنی و احساسی متعلمین را تحت تاثیر قرار دهند و از این طریق هم در آموزش او شرکت کنند و هم محیطی شاد و سرشار از انرژی را برای آنها به‌وجود بیاورند (فهیمی جمایران، ۱۴۰۰: ۵). بنابراین فضای آموزشی نیز به تبع امر آموزش

^۱ خداوند به آدم آنچه را نمی‌دانست آموخت.

^۲ خداوند با فرستادن رسولانی از جنس مردم، برای تلاوت آیات، پاک کردن و آموزش علم کتاب و حقایق حکمت بر اهل ایمان منت گذاشت، در حالی که قبلاً در گمراهی آشکار بودند.

اهمیت پیدا می‌کند؛ زیرا فضای محیط آموزشی بر کارایی و اثربخشی یادگیری تاثیر فراوانی دارد. البته شناخت نیازهای جسمی و روحی دانشجویان بر اساس دستاوردهای علوم انسانی و آموزشی به منظور مناسبت با فضاهای آموزشی و هماهنگی معماری فضا با نیازهای آن‌ها، امری مهم است. بنابراین در معماری فضای آموزشی دانشگاه، توجه به خواسته‌ها و نیازهای دانشجویان الزامی است. از این رو در شرایط کنونی جامعه، فضای آموزشی دانشگاه به عنوان عاملی زنده و پویا در کیفیت فعالیت‌های آموزشی، نقش ایفا می‌کند و در شکل‌گیری شخصیت دانشجویان نقش موثری دارد و عامل مهمی برای رشد آنان محسوب می‌شود، فلذا بررسی و تبیین الگوی فضای آموزشی مطلوب در منطق قرآن و روایات اهل بیت (ع) ضرورت دارد. در این تحقیق، پژوهشگر به دنبال پاسخ به این سوال است که الگوی فضای آموزشی مطلوب در دانشگاه‌ها با رویکرد اسلامی شدن از منظر قرآن و حدیث کدامند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر، پژوهشی بنیادی و کاربردی است. بنیادی از این جهت که تاثیر هر یک از مولفه‌ها و کارکردها را در فضای دانشگاه با رویکرد اسلامی شدن، به تفصیل بیان می‌کند. کاربردی هم از این جهت که در هر بخش برای دستیابی به فضای مطلوب راهبردهایی ارائه می‌شود که می‌تواند گامی موثر در جهت کاهش آسیب‌های ناشی از محیط دانشگاهی باشد. این پژوهش برای رسیدن به هدف از روش توصیفی-تحلیلی کمک گرفته است. مراحل انجام پژوهش از این قرار است:

- مطالعه کتب و مقالات آخرین پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه فضای دانشگاه با رویکرد اسلامی شدن در علوم مختلف جامعه‌شناسی، روانشناسی اجتماعی، علوم قرآنی و حدیث.
- واکاوی آیات قرآن همراه با تدبر با دید موضوع محور و کشف و استخراج گزاره‌های مرتبط با فضای دانشگاه بر اساس تفسیر آیات

- مراجعه به نرم افزار جامع التفاسیر و جستجو در تفاسیر آیات و استخراج پیام‌های اصلی آیات

سوالات تحقیق

سوال اصلی: چه الگویی برای فضای دانشگاه با رویکرد اسلامی شدن از منظر قرآن و حدیث متصور می‌شود؟

سوالات فرعی:

۱. مؤلفه‌های الگوساز در فرهنگ قرآن و روایات برای فضای مطلوب دانشگاه با رویکرد اسلامی کدامند؟

۲. الگوهای قرآنی و روایی در دستیابی به فضای مطلوب، چه کارکردهایی دارند؟

۳. قرآن و روایات چه راهبردهایی را برای دستیابی به این الگوها توصیه می‌کنند؟

پیشینه

در زمینه فضای آموزشی دانشگاه، تحقیقاتی بررسی شد، که نزدیکترین و شبیه‌ترین آنها به قرار زیر است:

۱. مقاله آینده پژوهی در آموزش عالی دانشگاه اسلامی-دانشگاه سازگار با محیط و زمینه از رضا مهدی، مطالعات معرفتی دانشگاه اسلامی، زمستان ۱۳۹۲، سال هفدهم، ش ۴، به هدف مطالعه ابعاد و مفاهیم تحولات آموزش عالی و اکتشاف یک الگوی مفهومی برای آینده پژوهی آن و تبیین دانشگاه اسلامی، با این الگوست. الگوی مفهومی شامل مقوله دانشگاه سازگار با محیط و زمینه، هفت مقوله عوامل علمی، ۱۵ مقوله ویژگی‌های زمینه ای، ۱۳ مقوله شرایط محیطی، ۱۱ مقوله راهبردها و چهار مقوله پیامدهاست. با استناد به آینده پژوهی در آموزش علمی و سند دانشگاه اسلامی، یکی از ویژگی‌های کلیدی ایده دانشگاه اسلامی، سازگاری با محیط و زمینه است. لذا ضروری است که دانشگاه اسلامی با محیط و زمینه علمی، بومی و ملی با رعایت هنجارهای جهانی علم سازگار شده و کارآفرین شود.

۲. مقاله تفکیک جنسیتی در فضاهای دانشگاهی؛ نسبت سنجی دیدگاه‌ها با آموزه‌های دینی از محسن کهتری، جعفر گل محمدی، حمیدرضا میرعظیمی، نشریه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ۱۳۹۸، دوره ۹، ش ۲، پیاپی ۳۱؛ به هدف جمع آوری و تحلیل دیدگاه‌های صاحب‌نظران درباره نگاه دین به تفکیک جنسیتی و ایجاد فضاهای ویژه مردان و زنان در دانشگاه‌ها انجام شده است. به صورت کتابخانه‌ای و با نگاه توصیفی-تحلیلی و در آمایش نظرات، پنج دیدگاه غالب در این موضوع تبیین شده است. در بخش تحلیلی دیدگاه‌ها، عدم نگاه جامع به ادله و طولی بودن دستورات شرع و عدم در نظر گرفتن عناصر و ویژگی‌های تحدیدکننده موضوع به عنوان نکات قابل نقد، مطرح شده است

۳. مقاله راهکارهای عملی اسلامی شدن دانشگاه‌ها با رویکردی به دیدگاه استادان دروس معارف اسلامی از سیف الله فضل‌اللهی، محمدتقی حاج ابراهیمی در تاریخ: ۱۳۸۹/۸/۱۲، سامانه نشریات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)؛ به هدف طبقه بندی و شناسایی راهکارهای اسلامی شدن دانشگاه‌ها براساس دیدگاه اساتید معارف دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم است. جامعه آماری ۴۰ نفر از اساتید معارف است و یافته‌ها براساس اهمیت و اولویت عبارتند از: به کارگیری مدیران متعهد، تجدیدنظر بنیادین در ساختار نظام آموزشی و پژوهشی، ترسیم شاخصه‌های شفاف یک دانشگاه اسلامی، بازسازی نظام فرهنگی حاکم بر دانشگاه‌ها با رویکرد

ارزشی، تقویت و تحکیم وحدت حوزه و دانشگاه، ارتقای سطح استقلال فکری و خودباوری علمی اندیشمندان و متخصصان، گزینش دقیق و سازماندهی شده اساتید و اعضای هیات علمی دانشگاه، برنامه ریزی برای بومی سازی علوم انسانی. با بررسی تحقیقات این نتیجه حاصل شد که اولاً پژوهش‌ها یا به صورت کلی به راهکارهای عملی برای اسلامی شدن دانشگاه‌ها و سازگاری دانشگاه با محیط پرداخته و یا به صورت جزئی و با تمرکز بر تفکیک جنسیتی در فضای آموزشی صورت گرفته است، اما پژوهشی که به طور مستقل به تبیین الگوی فضای آموزشی مطلوب دانشگاه با استناد به آیات و روایات پرداخته باشد، یافت نشد، از این رو تحقیق کنونی ضرورت دارد.

مفاهیم

در این پژوهش سعی شده است که به مفاهیم اصلی پژوهش پرداخته شود.

اسلام

از ریشه (سلم) و در لغت به معنای: صلح (زمخشری، بی تا: ۲۵). صحت و عافیت (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ۳: ۳۲۱). سلامت و سلام یعنی کنار بودن از آفات ظاهری و باطنی (قرشی بنایی، ۱۳۰۷ق، ۳: ۲۹۶) و دخول در صلح و خیر، به این معنی که هر یک از آنها طوری در صلح و دوستی اند که هر کدام می خواهند درد و رنج دوستش و معاشرتش به او برسد (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷ش : ۴۲۱). در اصطلاح به معنای انقیاد، اطاعت و امتثال امر و نهی بدون هیچ گونه اعتراض است (ماوردی، ۱۴۱۲، ۱: ۲۴۸). اسلام در اصطلاح بر شریعت پیامبر خاتم (ص) اطلاق شده است (عسکری، ۱۴۲۸، ۱: ۲۴۸). مناسبت بین معنای لغوی و اصطلاحی در این است که دین اسلام، به معنای طاعت و تسلیم در برابر خداوند و پذیرش و انقیاد اوامر، بدون هیچ گونه اعتراضی است (مودودی، ۱۳۸۱: ۷).

دانشگاه اسلامی

دانشگاه اسلامی دانشگاهی است که در آن بینش توحیدی بر تمامی شؤون دانشگاه، تفکر و اندیشه دانشگاهیان حاکمیت دارد و علم آموزی به منزله یک عبادت در جهت ایجاد و تقویت این نگرش ایفای نقش می کند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۲: ۲۸). از این رو اگر دانشگاه بخواهد در پرتو جامعه توحیدی الهی باشد، ابتدا دانش باید اسلامی شود و تنها علمی که عهده دار این مسئله است، فلسفه است (جوادی آملی، ۱۳۹۱/۱۰/۲۵). امام خمینی (ره) نیز معتقدند که معنای اسلامی شدن دانشگاه این است که دانشگاه باید استقلال پیدا کند و خودش را از وابستگی غرب

جدا کند و یک کشور مستقل و یک فرهنگ مستقل داشته باشیم (موسوی خمینی، ۱۳۷۹، ۱۲: ۲۵۱). پس دانشگاه اسلامی، علم و ایمان، علم و معنویت، علم و اخلاق را به همراه دارد. علم را می‌آموزد و جهت‌گیری علم را از اخلاق و ایمان می‌گیرد (خامنه‌ای، ۱۳۸۴: ۲۸).

۱. طراحی و تبیین الگوی فضای آموزشی مطلوب در قرآن و روایات

امر آموزش از مهمترین امور قابل طرح در جهان است و تحقق آن به شکل صحیح و اصولی در ساختن جامعه بهتر و پویاتر نقش آفرین است، از این رو طراحی و تبیین الگوی قرآنی و روایی در راستای شکل‌گیری فضای آموزشی مطلوب، جهت بهره‌گیری از آموزش با کیفیت، بسیار حائز اهمیت است. البته فضای آموزشی دانشگاه، شامل فضای: عینی، ذهنی-فکری می‌باشد؛ که فضای عینی با حواس ظاهری (چشم و گوش) قابل لمس است و فضای فکری-ذهنی شامل روحیات، باورها و ارزش‌های حاکم بر دانشگاه بطور کلی می‌باشد (محسنی، سایت دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری: ۱۳۹۹/۸/۱۸).

۲. طراحی و تبیین الگوی فضای عینی آموزشی مطلوب در قرآن و روایات

فضاهای آموزشی به دلیل محدودیت‌های خاص خود، استعداد خشک و بی‌روح شدن را دارند، اما مسئولین امر باید تمام تلاش خود را به کار ببرند که این امر محقق نشود و با توجه به رعایت اصول و استانداردهای مربوط به آن در طراحی این مراکز منجر به خلق محیطی متناسب با خواسته‌های روانی جوانان و در نتیجه جامعه شوند. قرآن کریم نیز تاکید دارد که خانه و محل سکونت و آموزش قبل از آن که مفهوم فیزیکی داشته باشد، در خود دارای معنای متافیزیکی به معنای آرامش روح و روان است، از این رو فرم این گونه مکان‌ها در جامعه اسلامی باید در جهت تحقق این معانی شکل بگیرند. خداوند متعال در تاکید بر این امر می‌فرماید: «وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ»^۱ (یونس: ۸۷).

در نظر مفسران قرآن، معنای جمله «وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» این است که خانه‌های خود را متقابل بسازید به گونه‌ای که بعضی رو بروی بعضی دیگر و در جهتی واحد قرار بگیرند؛ به این دلیل که موسی و هارون بتوانند برای امر تبلیغ به آنان دسترسی پیدا کنند و آنها بتوانند نماز را به جماعت بخوانند (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ۱۰: ۱۶۸). پیامبر اکرم (ص) نیز توصیه کرده است که: «بهترین نشستن آن است که رو به قبله باشد» (طوسی، ۱۳۸۷ ق، ۸: ۹۰). همچنین یکی از شرایط تدریس این است که رو به قبله باشد؛ در این صورت استاد پشت به قبله می‌ایستد و بدین ترتیب

^۱ خانه‌هایتان را رو به قبله قرار دهید و در آن نماز بپا دارید.

شاگردان که بیشتر هستند، رو به قبله خواهند بود (شهید ثانی، ۱۴۰۹ق: ۱۲۳). روش‌های رسمی آموزش در مراکز مذهبی و علمی مانند کلیسا، مسجد، مدرسه و دانشگاه به کار گرفته می‌شود (پیکرینگ، ۱۳۵۴ش: ۱۷). مقام معظم رهبری نیز معتقد است که «باید متولیان امر به معماری و شهرسازی متناسب با حیات طیبه اسلامی به طور کامل توجه کنند» (خامنه‌ای، دیدار با اعضای شورای اسلامی و شهرداران: ۱۳۹۲/۱۰/۲۳). بنابراین معماری و فضای دانشگاه‌ها باید با اهداف مکتبی و فرهنگ اسلامی سازگار باشد و شکل بناهای آموزشی به سوی بناها و فضای راحت و به دور از چشم افراد نامحرم معطوف باشد و با جذابیت معنوی خود انسان را به یاد خدا بیندازد و بر روح و جان انسان اثرگذار باشد.

۱-۲-۱ کارکردهای فضای عینی مطلوب در قرآن و روایات

فضای عینی دانشگاه در حقیقت فضایی است که با حواس ظاهری؛ یعنی چشم و گوش قابل لمس است و شامل مواردی مانند: شکل ظاهری افراد و دانشگاه، رعایت سبک و معماری اسلامی در محیط ظاهری دانشگاه، رعایت شعائر و مناسک اسلامی در مراسم‌های مذهبی گوناگون و قرار دادن دروس اسلامی برای همه رشته‌ها می‌باشد. استفاده از این فضا در امر مقدس آموزش، برای دانشجویان و مجموعه افراد جامعه علمی، کارکردهای فراوانی دارد، که اهم آنها قابل بررسی است.

۱-۲-۱-۱ اسلامی بودن ظاهر دانشگاه و افراد

اسلامی بودن محیط ظاهری دانشگاه، منوط به این است که یک سری اصول و شرایط در این محیط با توجه به احکام اسلامی رعایت شود.

الف) رعایت حریم جنسیتی

ظهور و تثبیت دین اسلام، اسباب تحولات گسترده اجتماعی را ابتدا در منطقه حجاز و به تدریج در دیگر مناطق فراهم آورد. در بین انواع دگرگونی‌های این عصر، مولفه رعایت حریم جنسیتی در بین زن و مرد، به دلیل تداخل همیشگی و آشکار در کیفیت و چگونگی زیست فردی و اجتماعی، دارای اهمیت ویژه است. واژه «حریم» به معنی: «حقوق و منافع شیء» (حمیری، ۱۴۲۰ق: ۳، ۱۴۰۲) یا «محیط پیرامون یک شیء که فردی غیر از مالک اجازه نزول و تصرف در آن را ندارد» (فیومی، بی تا: ۲، ۱۳۳). یا «آنچه تماس و نزدیک شدن به آن جایز نیست» (ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۲، ۴۶-۴۷) یا «چیزی که مستلزم حمایت است و برای حفاظتش از آن دفاع می‌شود» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱۲، ۱۲۵). فقها حریم هر شیء را آن حدودی می‌دانند که انتفاع از آن شیء بر رعایت آن حدود متوقف شده است و کسی غیر از مالک، حق احیای آن را ندارد (صدر، ۱۴۲۰ق: ۵، ۹۸). بنابراین منظور از حریم جنسیتی مجموعه محدودیت‌هایی است که در

قالب ارزش‌ها و رفتارها بر محور جنسیت (مذکر و مؤنث بودن) شکل گرفته و قلمروی ویژه‌ای را برای هریک از دو جنس مخالف به آن محدوده-به صورت الزامی (حرمت) یا غیر الزامی (کراهت)- ممنوع شمرده می‌شود. به موجب حکم خداوند متعال مردان بیگانه ملزم شدند که از ورود بی محابا بر زنان خودداری کنند. خداوند متعال می‌فرماید: «وَ إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ» (احزاب: ۵۳).

موضوع تفکیک جنسیتی در حدودی خاص، در سیره پیامبر اکرم(ص) قابل ملاحظه است؛ خبرهایی مانند این که زنان را در بالاخانه‌ها جای ندهید، تا از دید نامحرمان در امان باشند (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵، ۵۱۶). همچنین ترک نشستن مرد در جایی که زن نشسته بوده، تا سرد شدن آن موضع (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵: ۵۱۸). یا این که از زنان خواسته شده بود عبور از دو سوی راه را برگزینند و میانه راه را ترک کنند (ابن اثیر جزری، ۱۴۰۹ق: ۳، ۷۱۳). این که با مشاهده اختلاط زنان و مردان در خروج از مسجد، خواستار تأخیر زنان در خروج شد (ابوداود، ۱۴۲۰ق: ۴، ۲۳۳۹). همچنین تمایل داشت در ورودی زنان به مسجد جدا باشد و به همین دلیل در دیگری معین کرد (ابوداود، ۱۴۲۰ق: ۱، ۲۳۱) و برخی گزارشها از صدر اسلام نشان می‌دهد که جای ایستادن زنان در مسجد پیامبر اکرم(ص)، از جای مردان جدا بوده و زنان برای اقامه نماز پشت سر مردان می‌ایستاده‌اند (حمیری، ۱۴۱۳ق: ۱۸؛ صدوق، ۱۴۰۴ق: ۱؛ ۳۹۶؛ صدوق، ۱۳۸۵ق: ۲؛ ۳۴۴). مقام معظم رهبری نیز معتقد است که دانشجویان و دانش آموزان چه دختران و چه پسران غیر از وظیفه‌ی درس خواندن، وظیفه سنگین دیگری بر دوش دارند که وظیفه‌ی دانشجویی و دانش‌آموزی، انقلابی، دینی و اسلامی است، چه در محیط دانشگاه، چه در محیط مدارس. این مبارزه مبارزه‌ی امروز و یک روز و دو روز نیست؛ مبارزه‌ی نسل‌هاست. آن نسلی که از مبدا و آغاز انقلاب فاصله گرفته است اگر بخواهد ایران را به عزت برساند و بسازد و عظمت ببخشد و الگوی زنده در مقابل ملت‌های دیگر باشد، باید یک نسل انقلابی، اسلامی و متدین باشد (خامنه‌ای، دیدار با دانشجویان و دانش آموزان و معلمان: ۱۳/۱۳۷۱/۸). پس از آن‌جا که محیط دانشگاه، محل حضور جوانان از دو جنس مخالف (مذکر و مؤنث) است، رعایت حریم جنسیتی برای هر دو قشر ضرورت دارد. از این رو رعایت تعلیل حکم آیه فوق « ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَ قُلُوبِهِنَّ » به منزله بیان مصلحت در تشریح حکم حجاب، دلیل قانع کننده‌ای است که حکم فوق حداقل به عنوان رفتاری اخلاقی در محیط دانشجویی دانشگاه تسری داده شود. بنابراین رعایت محدودیت‌هایی در قلمرو دانشجویان دختر و پسر در مکان‌هایی چون محیط‌های آموزشی، سالن‌های اجتماعات، نمازخانه‌ها و سرویس‌های بهداشتی، محوطه دانشگاه، محیط‌های ورزشی،

سالن‌های غذا خوری، سرویس‌های حمل و نقل دانشجویی و... از ناحیه هر دو جنس در حریم دانشگاه ضرورت دارد.

ب) رعایت حجاب و مفاهیم وابسته

اساسی‌ترین گام پیامبر اکرم (ص) در بنیان‌گذاری حریم جنسیتی در بناگذاری سنت حجاب یافت می‌شود، که به موجب آن تمایز آشکاری در نوع پوشش زنان و مردان و رفتارهای اجتماعی آنها محقق شده است. در کلام لغویان مراد از حجاب، هر چیزی بود که حایل میان دو شیء باشد و مانع از مشاهده یا تماس جسمی آنها با یکدیگر شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۱، ۲۹۸؛ مصطفوی، ۱۴۰۲ق: ۲، ۱۶). با ابلاغ آیه حجاب از ناحیه پیامبر اکرم (ص)، چگونگی پوشش زنان مومن برای همه روشن شد: « يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَ بَنَاتِكَ وَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا » (احزاب: ۵۹).

با ابلاغ این آیه، زنان از جایگاه اجتماعی ویژه برخوردار شدند؛ زیرا با استفاده از نوع پوشش خود که استفاده از جلباب بود، بدون نیاز به رویارویی کلامی با مردان بیگانه، هویتشان را اعلام می‌کردند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ۱۷: ۴۲). هم‌چنین ممنوعیت نظر به نامحرم اعلام شد، با نزول آیه: « قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ » (نور: ۳۰) و التزام به پوشاندن گردن و سینه و حریم مداری در نگاه، پوشش و زینت شدند « وَ قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَ لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَىٰ الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَ لَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَ تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ » (نور: ۳۱). هم‌چنین رعایت حریم مداری در گفتار: « يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا » (احزاب: ۳۲)، حریم مداری در مکان-زمان که بر کسب اجازه برای ورود به حریم خصوصی دیگران در همه اوقات دلالت دارد: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْذِنُوا وَ تَسَلَّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ » (نور: ۲۷).

امیرمومنان (ع) در کلام مدبرانه‌ای به جوانان بشارت می‌دهد که: «هرکس مشتاق بهشت باشد و معتقد به آن - شهوات سرکش را به فراموشی می‌سپارد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۱، ۶۰۰). مقام

معظم رهبری نیز معتقد است که محیط دانشگاه باید محیط اسلامی باشد؛ محیطی برای رشد انسان طراز اسلام باشد؛ انسانی که الگویش فاطمه زهرا (سلام الله علیها) باشد (خامنه‌ای، دیدار با زنان: ۱۳۷۱/۹/۲۵). بنابراین در محیط دانشگاه اسلامی ضرورت دارد که دانشجویان دختر و پسر با تمسک به آموزه های قرآن و سیره اهل بیت(ع) در نوع پوشش، نوع نگاه، نوع کلام، نوع حضور و... حریم‌ها و محدودیت‌های شرعی را رعایت کنند و با ارضای خواهش‌ها و نیازمندی‌های معقول و مشروع زندگی مادی، به تهذیب اخلاق و تزکیه‌ی نفس و انجام فرایض دینی خود بپردازند. بنابراین ایمان به خدا و باور به روز قیامت و محاسبه‌ی اعمال و بیم از عذاب آتش دوزخ به دلیل نافرمانی و ارتکاب گناه و امید به فضل خداوند به دلیل طاعات و عبادات، ضامن اجرای احکام الهی و عامل مهم کنترل غرایز و هواهای نفسانی و سبب عفت و پاکدامنی است که برای ایجاد، حفظ و تداوم سلامتی و امنیت و آرامش خودشان و دیگران بسیار اهمیت دارد.

ج) رعایت شعائر و مناسک اسلامی در محیط دانشگاه

بدون تردید رعایت شعائر و مناسک دینی در دانشگاه‌ها، مصداق روشن ایمان به خدا و اطاعت از فرمان الهی و یکی از جلوه‌های بیرونی پرهیزگاری است. به همین دلیل اعتقاد به این امور از باورهای ارزشمند و قابل احترام در جامعه علمی است. خداوند متعال در این راستا می‌فرماید: «وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» (حج: ۳۹) و «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» (توبه: ۱۸).

امیرمومنان(ع) می‌فرماید: «ایمان آدمی در عمل او جلوه‌گر است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۱، ۶۱) و «به خانه هایتان با خواندن نماز و قرائت قرآن، نورانیت ببخشید» (متقی هندی، ۱۴۱۹ق: ۱۵، ۳۹۲). مقام معظم رهبری نیز معتقد است که «امروزه بحمدالله دانشگاه مانند دیگر محیط‌های اجتماعی کشور اسلامی ما، مزین به نشانه‌های دینی و آراسته به صفا و دیانت و روحیه‌ی انقلابی است. از این رو دانشجویان و استادان امروز امانتدار این بخش موثر از پیکره‌ی فعال و پرنشاط کشور اسلامی می‌باشند» (خامنه‌ای، پیام به مناسبت بازگشایی دانشگاه‌ها: ۱۳۸۷/۷/۶). اساتید و مدیران مراکز آموزشی و تحقیقاتی، در کنار اهتمام بلیغ نسبت به ارتقای سطح دانش و پژوهش باید بر اسلامی کردن محیط آموزش و زدودن آثار سوء فرهنگ وارداتی و تقویت بنیه‌ی دینی و سیاسی دانشجویان که امیدهای آینده‌ی کشورند همت گمارند (خامنه‌ای، پیام به مناسبت ارتحال امام خمینی(ره): ۱۳۶۸/۴/۲۳). در محیط دانشگاه جوانان انقلابی و مسلمان باید یک دست و مانند یک تن با یک فکر؛ فکر اسلام و انقلاب حرکت کنند. پس

محیط را انقلابی و اسلامی کنید و از هر چیزی که مخل به این یگانگی در راه خدا و انقلاب باشد، پرهیز کنید تا بتوانید دانشگاهی را بسازید که فردای ایران را تامین کند و جمهوری اسلامی را در مقابل دشمنان و بدخواهان ملت ایران روسفید کند (خامنه‌ای، دیدار با دانشجویان و دانش آموزان و معلمان: ۱۳۷۱/۸/۱۳). بنابراین دانشجویانی که از ایمان عمیق و باوری استوار نسبت به اصول و فروع دین برخوردارند به انجام مناسکی چون: پخش اذان از مأذنه‌ها به هنگام داخل شدن وقت نماز، به پا داشتن نمازهای واجب یومیه به جماعت و پر کردن مساجد و نمازخانه‌ها، برگزاری مراسم عزاداری اهل بیت(ع) و جشن در زمان ولادت‌ها و بزرگداشت مناسبت‌های ویژه اقدام می‌نمایند. از این رو سزاوار است که جامعه دانشگاهی با تقویت پایه‌های دینی و باورهای اعتقادی مجموعه خود، مثل ایمان به خدا و روز رستاخیز و عمل به تکالیف دینی از جمله اهتمام به نمازهای پنج‌گانه که خود عاملی مهم و بازدارنده از آلودگی به فساد و فحشاست، به صبر و مقاومت در برابر هوس‌ها و خواهش‌های نامشروع نفسانی بپردازند و با رعایت حدود شرعی و حفظ حریم میان محرم و نامحرم، گوهر شخصیت انسانی خویش را مصون نمایند و به فعالیت جدی در عرصه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، علمی، سیاسی، عبادی و... بپردازند تا به لطف الهی زمینه و بسترهای لازم برای ارتقاء و رشد و تعالی مادی و معنوی زنان و مردان در دانشگاه اسلامی فراهم آید.

د) گنجاندن دروس اسلامی برای همه رشته‌ها

دانشگاه اسلامی به عنوان عالی‌ترین جامعه علمی کشور، وظیفه دارد که دروس اسلامی را به عنوان سرلوحه محتوای آموزشی خود در همه رشته‌های تحصیلی قرار دهد؛ زیرا آشنایی با معارف الهی قرآن و سنت اهل بیت(ع) برای همه رشته‌ها ضرورت دارد. سزاوار تامل است که ابتدایی‌ترین انتظار از یک محتوای کارآمد و مطلوب برای دانشجویان، آشنایی با قرآن، اهل بیت(ع)، آداب، فضائل، رذائل، مناسک و احکام اسلامی و چگونگی آنهاست که رعایت و التزام به آنها، وظیفه‌ی هر انسان مسلمانی است. آموزش دروس اسلامی جنبه هویت دینی دارد و گنجاندن آن در همه رشته‌ها، از حقوق مسلم دانشجوی دانشگاه است؛ زیرا بسیاری از مفاسد اخلاقی و اجتماعی در جامعه علمی به شهوات نفسانی برمی‌گردد که با مراجعه به قرآن و معارف اهل بیت(ع) به شدت کاهش یافته و درمان می‌شوند. آموزش قرآن و معارف آن در سیره اهل بیت(ع) نیز جایگاه والایی دارد؛ زیرا در کلام خالق، قرآن به استوارترین راه‌ها هدایت می‌کند؛ مهمترین منبع معارف دین و مطمئن‌ترین راه برای آشنایی با توصیه‌ها، موعظه‌ها، حلال‌ها و حرام‌ها و دستورات خداوند است: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ» (اسراء: ۹).

امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «هر کس به دستورات خداوند عمل کند، مومن است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۷۲، ۲۳۶). مقام معظم رهبری نیز معتقد است که در دانشگاه‌ها، روش‌ها و روابط باید صددرصد اسلامی بشود و مدیریت‌ها برای اسلام در دانشگاه‌ها، اصالت قایل بشوند (خامنه‌ای، دیدار با طلاب و دانشجویان: ۱۳۶۹/۹/۲۸). بنابراین دانشجویان با ارزشهای اخلاقی مد نظر اسلام و ضد ارزشها آشنا می‌شوند. از طرفی رعایت ارزشها با تأیید دیگران و عدم رعایت ارزشها با واکنش منفی دیگران سبب ایجاد تجربیات خوشایند در مقابل ارزشها و احساسات منفی در مواجهه با عدم رعایت آنهاست. بدین ترتیب دانشجویان به تدریج با ارزشهای اخلاقی آموزه‌های اسلام آشنا می‌شوند و آنها را درونی می‌کنند و در نتیجه نظام ارزشی مطلوب در دانشجویان شکل گرفته و تقویت می‌شود.

(و) سبک و معماری اسلامی

در دوران پس از اسلام، معماری ایران به عنوان بخش عظیمی از میراث فرهنگی و هنری در جهان اسلام مطرح شد. با ظهور اسلام، هنرمندان و معماران سعی کردند تا از اصول و ارزش‌های گذشته و اعتقادات اسلامی در کارهایشان بهره ببرند و زیبایی را به نمایش بگذارند که از امور اخلاقی، اعتقادی و معنایی شکل می‌گیرد (بمانیان، ۱۳۸۶ش: ۳۸-۴۰). در تفکر اسلامی، فضا و مکان (عالم) از آن جهت که محضر خداست، تقدس پیدا کرده و اینکه احاطه‌ی خداوند بر موجودات عالم، آن را به مثابه‌ی تجلی مادی، کیفیتی معنوی و روحانی مطرح نمود (معظمی، ۱۳۹۰ش: ۵۹-۶۰). بنابراین فضا با شکل مثبتی چون ساختمان یا مجسمه تعریف می‌شود؛ یعنی این شیء است که فضای اطراف خود را تعریف می‌کند و به این فضا معنا و هدف خاص می‌بخشد. در معماری اسلامی، فضا نه با شیء مثبت، بلکه با عدم حضور جسمانیت یا مادیت تعریف می‌شود (نصر، ۱۳۷۵ش: ۱۸۳). انسان در این فضا نیازهای مادی و معنوی خویش را تأمین می‌کند. جوهر اصلی معماری، فضا هست و در فضای معماری انسان حرکت و زندگی می‌کند (قائم‌فر، ۱۳۹۵ش: ۴۴-۴۵). البته فضا در مفهوم وجود خویش به تنهایی، نمی‌تواند هیچ ویژگی خاصی را مطرح کند، اما به محض این‌که یک گروه انسانی فعالیتی را در مکانی مطرح کنند، معنای نمادین مطرح می‌شود؛ یعنی فضا بستری برای فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی می‌گردد، که محلی برای تخیل و واقعیت است (امین زاده، ۱۳۸۲ش: ۱۴۸). از این رو در معماری دانشگاه‌ها، توجه به خواسته‌ها و نیازهای مخاطبان الزامی است؛ زیرا توجه به نیازمندی‌ها از پارامترهای موثر به شمار می‌آیند. به عقیده صاحب‌نظران، یکی از عوامل موثر تربیتی در آموزش نوین، چگونگی فضای آموزشی است؛ یعنی فضای فیزیکی محیط آموزشی نه تنها یک محیط خشک و بی‌روح فاقد تاثیر در فرایند یادگیری محسوب نمی‌شود، بلکه به عنوان

عاملی زنده و پویا در کیفیت فعالیت‌های آموزشی و تربیتی دانشجویان نقش ایفا می‌کند (ترکمان و جلالیان، ۱۳۹۵، ش: ۴). یعنی چگونگی مکان‌های آموزشی و عناصر تشکیل دهنده آن مانند: رنگ محیط، نور، صدا، تجهیزات، حیاط دانشگاه و... می‌تواند در کنار سایر عوامل آموزشی و تربیتی اثر قابل توجهی بر روی فراگیران باقی بگذارد (حسین پور و نجفی، ۱۳۹۱، ش: ۱۰). خداوند متعال در این راستا می‌فرماید: «وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمْ مِمَّا بَيْنَ يَدَيْكُمْ مَسْجِدًا وَاجْعَلُوا لِقَوْمِكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (یونس: ۸۷).

امیرمومنان (ع) نیز درباره تاثیر محیط بر روحیه انسان می‌فرماید: «نگاه به سبزه ها موجب نشاط است» (نهج البلاغه: حکمت ۴۰۰). بنابراین هر اثر معماری، محیط ویژه و خاص خودش را دارد، از این رو معماری اسلامی نیز محیط خاص خودش را می‌طلبد که آن را بستر آن ساختمان می‌نامند و هر دو به شکل متقابل بر روی هم اثر می‌گذارند.

۲-۱-۲-۱ راهبردهای دستیابی به فضای عینی مطلوب در قرآن و روایات

برای دستیابی به فضای عینی مطلوب حاکم بر جامعه علمی، در آیات و روایات راهبردهایی توصیه می‌شود اهم آنها قابل بررسی است.

الف) ارتقاء سنت های فرهنگی مشترک

افراد جامعه علمی، مخصوصاً دانشگاه‌ها در فرهنگ عمومی خود، سنت‌هایی با ارزش و قابل احترام دارند، که همه افراد بر سر آن‌ها به توافق رسیده‌اند. این سنت‌ها شامل: آداب و رسوم، ارزش‌های اخلاقی و ارزش‌های حاکم بر روابط اجتماعی است، که معمولاً با آنها زندگی می‌کنند. از نظر اسلام، احترام به سنت‌های نیک یک جامعه، احترام به شخصیت افراد آن جامعه می‌باشد؛ یعنی عدم تکریم و بزرگداشت این آداب و ارزش‌های پسندیده، بی‌اعتنایی به منزلت آن جامعه یا مجموعه قلمداد می‌گردد. از این رو مکان عینی آموزشی مطلوب برای جوانان، می‌بایست برگرفته و متأثر از این سنت های نیک باشد. امیرمومنان(ع) در این زمینه به مالک اشتر می‌نویسد: «ای مالک! سنت نیکی را که بزرگان این امت با عمل خود امضاء نموده‌اند و موجبات الفت را در میان مردم فراهم ساخته و مردم بر محور آن به صلاح و سعادت رسیده‌اند، مشکن» (نهج البلاغه: نامه ۵۳).

ب) ارتقاء اعتقادات مشترک

با توجه به این که همه افراد مرتبط با جامعه اسلامی، مخصوصاً جوامع علمی و دانشگاه‌های اسلامی، به یک سلسله اصول و ارزش‌هایی معتقد هستند، این اعتقادات می‌تواند آن‌ها را به یک نقطه مشترکی برساند. اعتقادات مشترکی چون: اعتقاد به خداوند، پیامبر اکرم(ص)، ولایت فقیه، احکام عبادی؛ نماز، روزه و... نقاط اشتراک همگی است، که رعایت آنها موجب افزایش همدلی و

اتحاد در دانشگاه می‌شود. از این رو موضوع کاملاً روشن است که هیچ حرکت اجتماعی، از جمله دانشگاه، بدون رعایت اعتقادات مشترک به وجود نخواهد. امیرمومنان(ع) در تاکید بر این امر می‌فرماید: «بی‌شک تا وقتی قلب‌هایتان هماهنگ نباشد، بسیاری شمارتان به کار نیاید» (نهج البلاغه: ۲۲۸). هم‌چنین در توصیه به فرزندان خویش نیز می‌فرماید: «بر شما باد به همبستگی و فداکاری متقابل، زنه‌ار از گسستگی و پشت کردن به همدیگر!» (نهج البلاغه: ۳۹۴).

ج) ارتقاء قراردادهای مشترک

با توجه به این که مجموعه دانشگاه برای حفظ نظم، مجموعه قوانینی را در نظر می‌گیرند و همه را به رعایت آن قوانین ملتزم می‌دانند، از این رو رعایت قانون اساسی یا قوانین دیگری که توسط نمایندگان منتخب مردم یا هر مرجع دیگر قانون‌گذار که مورد توافق باشد، می‌تواند مبنایی برای افزایش همدلی و صمیمیت در فضای عینی یک مکان آموزشی مطلوب قرار بگیرد. بنابراین عدم رعایت قانون، بی‌احترامی به قراردادهای مشترک در یک مجموعه محسوب می‌شود، که از نظر اخلاقی مذموم و از نظر شرعی نیز گناه محسوب می‌شود؛ زیرا علیرغم تجاوز از حریم و قانون شکنی، اتحاد و همدلی و صمیمیت در یک مجموعه را کمرنگ نموده و شأن و جایگاه دانشگاه را تضعیف می‌نماید. خداوند متعال کسانی را که به عهد و پیمان‌ها وفادار باشند را در زمره نیکوکاران می‌داند: «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ» (معارج: ۳۲) و «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (اسراء: ۳۴) و «وَالْمُؤْفُونَ بَعْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا» (بقره: ۱۷۷).

پیامبر اکرم (ص) نیز که خود نقش ابلاغ و اجرای قوانین حیات بخش در اسلام را به عهده داشت در این زمینه می‌فرماید: «اجرای قوانین جزایی و کیفری اسلام را بر متجاوزان به حریم قانون، بهتر از عبادت شصت سال می‌داند» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۸۲ق: ۲۱۴) و یا «اجرای قانون را برتر از بارش چهل شب باران بر زمین می‌دانند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۱ش: ۱۲۸). امیرمومنان (ع) نیز می‌فرماید: «هر کس از حق(قانون) تجاوز کند، در تنگنا گرفتار می‌آید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۷: ۲۱۱).

۳. الگوی فضای فکری-ذهنی مطلوب دانشگاه در قرآن و روایات

ویژگی‌های روحی، فکری و ذهنی جوانان در طراحی فضاهای آموزشی، عامل موثری برای یادگیری عملی و بروز استعدادها و در نهایت رشد و شکوفایی آنهاست. توجه به این روحیات و ویژگی‌های دوره جوانی و طراحی فضاهای آموزشی بر اساس این ویژگی‌ها، تاثیر قابل ملاحظه‌ای در علاقه‌ی آن‌ها به حضور در فضای آموزشی و در نتیجه افزایش و تسهیل یادگیری آن‌ها می‌شود به گونه‌ای که وقتی یک جوان در محیطی قرار بگیرد که مشاهده کند، همه چیز با توجه به روحیات او ساخته شده و مورد احترام قرار گرفته است، شور و نشاط او برای حضور در

این فضا و یادگیری مطالب جدید چند برابر شده و زمینه ساز رشد و شکوفایی بسیاری از استعدادهاست. در آموزه‌های اسلام، مهمترین مأخذ برای شکل‌دهی فضای فکری-ذهنی افراد در مجموعه دانشگاه، قرآن کریم است: «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (فصلت: ۵۳) و در ادامه ظواهر آیات قرآن دومین مأخذ را بیان پیامبر اکرم(ص) معرفی می‌کند: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (نحل: ۴۴) و همچنین سومین مأخذ را بیان اهل بیت(ع) می‌داند: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اطِيعُوا اللَّهَ وَ اطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء: ۵۹).

امیرمومنان (ع) در اهمیت این امر می‌فرماید: «شخصیت انسان در گرو باورهای اوست» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۱، ۶۲). قرآن بیشترین تمرکز خود را برای استفاده از فضای فکر و ذهن، به عنوان ابزاری برای نگرستن در جهان هستی گذاشته است؛ زیرا این قدرت فکراست که می‌تواند انسان را از محسوسات به ماوراء الطبیعه برساند. منظور از این فضا؛ مجموعه‌ی روحیات، باورها، ارزش‌ها و طرز تلقی‌هایی است که بر عملکرد روابط دانشگاه (سیستم آموزشی، مدیریت، استاد، دانشجو و محتوای آموزشی) و فضای ظاهری آن حاکم می‌باشد. از این‌رو فضای ذهنی-فکری است که عملکرد سیستم آموزشی دانشگاه و محتوای آموزشی آن را شکل و جهت می‌دهد و همین فضاست که رفتار مدیران، اساتید و دانشجویان را هم با خودشان و هم با مسائل کشور هدایت می‌کند. این فضا در شرایط کنونی کشور ما، معلول و مولود نگرش دانشگاهیان نسبت به چند مقوله است که در مرتبه اول آنها می‌توان دین و علم و به تبع آن انقلاب اسلامی، غرب و سیاست را ذکر کرد (بی‌نام، ش ۱۳۷۷: ۶۷-۶۸).

۱-۳ کارکردهای فضای فکری مطلوب در قرآن و روایات

فضای فکری مطلوب حاکم بر محیط آموزشی در کلام اهل بیت(ع) دارای کارکردهایی است، که اهم آنها قابل بررسی است.

الف) خدامحوری

خدامحوری در اقتدار دانشگاه و استحکام بخشیدن به پایه‌های نظام اسلامی نقش مهمی دارد؛ زیرا یکی از راه‌های تقویت ایمان افراد جامعه و استحکام ارزش‌های الهی در نظر آنان است. جامعه خدا محور زمام همه امور هستی را به دست خدا می‌داند و در تنگناهای دنیایی، اظهار تذلل و دعا را فقط به درگاه الهی جایز می‌داند. البته به این معنا نیست که افراد جامعه از تلاش و جدیت غفلت کنند؛ چون تلاش معقول و متعارف برای هر فرد و جامعه‌ای ضرورت دارد؛ اما فضای دانشگاه باید به گونه‌ای باشد که افراد در آن فضا در تمام فراز و نشیب‌های دنیوی، متکی به خداوند باشند؛ یعنی به محض قرارگرفتن در شرایط سخت، احساس درماندگی و اضطراب

نکنند و به گشایش و فرج از ناحیه خداوند، اعتقاد جازم داشته باشند. خداوند متعال در این راستا می‌فرماید: «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَايِمٌ كَثِيرَةٌ» (نساء: ۹۴).

در روایت است که خداوند متعال به حضرت موسی(ع) فرمود: «ای موسی! هر آن‌چه به آن نیازمندی از من بخواه، حتی علف گوسفندان و نمک خمیر نان خود را از من بخواه» (ابن فهدحلی، ۱۴۰۷ق: ۱۳۴) و حضرت عیسی را این‌گونه موعظه می‌فرماید: «ای عیسی! مرا به سان محزون و غریقی که هیچ فریادرسی ندارد بخوان، ای عیسی! از من بخواه و از غیر من درخواست مکن، که دعا از تو نیکوست و از من اجابت و مرا جز در حال تضرع به من در حالی که همت تو همت واحدی باشد، بخوان، که بی‌گمان هر گاه مرا بخوانی من تو را اجابت می‌کنم» (ابن فهدحلی، ۱۴۰۷ق: ۱۳۴). امیرمومنان(ع) نیز می‌فرماید: «عالم‌ترین مردم به خداوند، کسانی هستند که بیشترین درخواست را از خداوند متعال دارند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ش: ۱۹۲). امام صادق(ع): «جملگی دانش مردمان را در چهار چیز یافتیم: ۱. پروردگارت را بشناسی ۲. بدانی که تو را چگونه آفریده است؟ ۳. بدانی از تو چه می‌خواهد؟ ۴. بدانی چه چیزی تو را از دینت خارج می‌کند (صدوق، ۱۴۰۳ق: ۱، ۲۳۹). مقام معظم رهبری نیز معتقد است که دانشگاه جهت‌دار و دین‌دار، به شدت متمایل به ارزش‌های انقلابی و اسلامی است. البته ارزش‌های انقلابی و اسلامی به هیچ‌وجه تفکیک پذیر نیستند؛ اینها با هم یکی است (خامنه‌ای، دیدار با دانشگاهیان: ۱۳۶۸/۳/۲۳). بنابراین در همه جوامع انسانی، مخصوصاً فضای دانشگاه، سزاوار است که افراد همه نیازهای خود را از خدا بخواهند چه نیازهای کوچک و چه بزرگ؛ زیرا اظهار نیاز به خداوند در همه امور ریز و درشت زندگی نشانه اوج توکل و اعتماد به خداوند بی‌همتاست. لذا زبان تقاضا از دیگران را کم می‌کند و به تدریج زبان تقاضا از غیر حق را می‌بندد و نگاهش را در رفع نیازهایش از دیگران تغییر می‌دهد و همه امور را وابسته تام و تمام به خداوند می‌بیند؛ به این معنا که اگر هم از دیگران تقاضا می‌کند، آن‌ها را واسطه‌های خیر و فیض خداوندی می‌داند که در اصل هستی خود و تمامی کارهای خود وابسته به خداوند متعال هستند.

ب) اخلاق مداری

علم اخلاق با شناساندن حُسن و قُبْح اخلاقی و نشان دادن افعال پسندیده و نا پسند، دانشگاهیان را به جهت نیل به کمال و سعادت واقعی و رسیدن به قرب الهی، راهنمایی می‌کند. از این‌رو بر همه افرادی که در فضای دانشگاه حضور دارند، واجب است که پس از علم و شناخت ردایل و فضایل، به منظور اتصاف به مکارم اخلاقی و اجتناب از مفاسد نفسانی، در تزکیه و تهذیب خود اقدام جدی و عملی کنند. همان‌طور که خداوند متعال می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (نحل: ۹۷).

پیامبر اکرم (ص) هدف از بعثت خود را اخلاق‌مداری معرفی می‌کند: «من مبعوث شدم تا مکارم اخلاق انسان را کامل کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۶، ۲۱۰). هم‌چنین در دعا‌های خود از خداوند درخواست حُسن خلق و اخلاق‌مداری دارد: «خدایا صفات نفس‌ام را نیکو نما، همان طوری که صفات بدنم را نیکو نموده‌ای» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۹۷، ۲۵۳). امیرمومنان (ع) نیز در زمینه نیاز انسان به این امر می‌فرماید: «انسان به شدت به تربیت و اصلاح خویش نیازمند است، همان‌گونه که کشتزار، تشنه باران است» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰ق: ۱، ۲۲۴). از این رو اساسی‌ترین ملاک عقلی و شرعی ترجیح در تراحم‌های اخلاقی، میزان اهمیت هر یک از وظایف است؛ یعنی هنگامی که بین دو یا چند تکلیف اخلاقی، اطاعت و پای‌بندی به یکی برگزیده شود، باید مهمترین انتخاب شود و عمل شود (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۲ش: ۵۵-۵۶). مقام معظم رهبری نیز معتقد است: «اگر قرار باشد دانشگاه ما در عین اینکه دانشگاه اسلامی است و علوم اسلامی هم در آنجا تدریس می‌شود، اما اخلاق دانشگاه غربی و سوغات فرنگی را داشته باشد و حفظ کند، این چیز خوبی نیست؛ زیرا غیر از محتوای درسی و علمی، محتوای اخلاقی بخش عمده‌ای از فرهنگ انسان و یک مجموعه را تشکیل می‌دهد که چیز قابل توجهی است و باید به آن توجه کرد (خامنه‌ای، سالگرد شهید مفتاح: ۱۳۶۴/۹/۲۶). ما می‌خواهیم علم با اخلاق پیش برود؛ دانشگاه همچنان که مرکز علم است، مرکز دین و معنویت هم باید باشد (خامنه‌ای، دیدار با پرستاران: ۱۳۷۶/۶/۱۹). اگر دانشگاه ما یک دانشگاه علمی محض باشد، اما دین و اخلاق نداشته باشد، همان بلایی بر سر جامعه‌ی ما و کشور ما و آینده‌ی ما خواهد آمد که بر سر جامعه‌ی دانشمند غرب آمد (خامنه‌ای، دیدار با اساتید دانشگاه: ۱۳۹۰/۶/۲). از این رو پای‌بندی به اخلاق‌مداری در فضای دانشگاه، موجب صفای باطنی و سلامت اجتماعی می‌شود، چرا که زیبایی‌ها و خوبی‌ها با فطرت الهی انسان سازگار است. از این‌رو روح انسان هم‌چون جسم از سلامت لذت می‌برد و از زیبایی و آراستگی به فضایل مسرور می‌شود و با پیراستن نفس خود از صفات زشت و آراستن آن به فضایل اخلاقی، به خیر و صلاح دست می‌یابد.

ج) عقل‌گرایی معتدل

اسلام طرفدار تعقل است و استفاده از این قوه را برای انسان ضروری می‌داند. خداوند متعال حکایت از قدرت تجزیه و تحلیل عقل، غربال کردن سخنان و انتخاب بهترین و خوبترین‌ها دارد: «الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر: ۱۸).

امام صادق (ع): «هرکس عقل داشته باشد، دین دارد و هرکس دین داشته باشد، وارد بهشت می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱، ۴۲). هم‌چنین ایشان معتقد است که عقل محض در زمینه آموزش

کفایت نمی‌کند، بلکه باید با معارف الهی همراه شود؛ چون عقل یک حالت غریزی و طبیعی دارد که هرکسی دارد، ولی علوم و معارف الهی عقل را پرورش می‌دهد: «وقتی عقل انسان به نور موید باشد، دانشمند حافظ، یادآور، باهوش و فهمیده می‌شود و از این رو باید بداند چگونه و چرا و کجاست؟ خیرخواه و بدخواه واقعی را بشناسد، روش پیوستن و جدایی از خدا را بشناسد و در یگانه‌پرستی خدا و دل‌دادن به فرمانبری مخلص گردد» (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۱، ۴۰). شهید مطهری نیز در این راستا معتقد است که اول انسان باید عالم باشد، مواد خام را فراهم کند و بعد عقل تجزیه و تحلیل نماید (مطهری، ۱۳۸۶ش: ۱۹۲). در واقع خداوند متعال نیز به این مطلب اشاره کرده است که تنها دانشمندان و اهل علم در مثل‌ها تعقل می‌کنند تا حقایق برایشان روشن شود: «وَ تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنُظَرِهَا لِلنَّاسِ وَ مَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (عنکبوت: ۴۳).

د) جهان شمولی

امروزه در برخی کشورها، آموزش و دستاوردهای علمی را انحصاری می‌دانند، اما نظام فکری حاکم در آموزه‌های اسلام حکایت از عمومیت و جهان شمولی این آموزش‌ها دارد. در روایات است که پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «علم را بجوید، حتی اگر در چین باشد» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق: ۲۷، ۲۷). «حکمت و دانش گمشده مومن است، هر جا که آن را یافت، دریافت می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۵۸: ۹۹). امیرمومنان (ع) نیز می‌فرماید: «حکمت گمشده مومن است، پس هر کجا که یکی از شما گمشده‌اش را یافت، آن را فرا گیرد» (نهج البلاغه: حکمت ۸۰) و «حکمت گمشده مومن است؛ پس آن را بجوید اگر چه نزد مشرک باشد؛ زیرا که شما بدان سزاوارتر و شایسته‌ترید» (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۶۲۵). از این رو طلب علم فریضه‌ای است که جا و مکان خاصی نمی‌شناسد و محدودیت زمانی و مکانی ندارد.

و) پژوهش محوری، تحقیق و نوآوری

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای فکری دانشگاه‌ها، این است که روحیه تحقیق و پژوهش محوری بر این فضا حاکم شود، به گونه‌ای که تحقیق و پژوهش در راس فعالیت‌های آموزشی قرار بگیرد. ضرورت پژوهش محوری در تمام اشکال آن مانند: رشته پژوهش محوری، رویکرد پژوهش محوری، نظام پژوهش محوری و درس پژوهش محوری مورد اتفاق همگان است. البته ورود این فرهنگ به فضای فکری حاکم بر نظام آموزشی جوامع علمی، نیازمند زمان است و به برنامه‌ریزی و جدیت نیاز دارد. امام صادق (ع) در توصیه به عبدالاعلی مولى ال سام که از امام سوال می‌کند: لغزیدم و در اثر آن ناخنم جدا شد. مرهم و دارویی بر انگشتم قرار دادم، با این حال چگونه وضو سازم؟ حضرت در پاسخ فرمودند: «حکم این مسئله و امثال آن را می‌توان از قرآن دریافت. خداوند فرموده که در دین برای شما حرجی قرار داده نشده است»

(طوسی، ۱۴۱۴ق: ۱، ۳۶۳). هم‌چنین می‌فرماید: «هر کس دو روزش مساوی باشد، خسران زده است و هر کس روز دوشم بدتر از روز اول باشد، از رحمت خدا به دور است و هر کس فزونی و ترقی را در خویش نیابد به کاستی نزدیک شده و مرگ برایش بهتر از زندگی است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۸، ۱۷۳).

ه) ضابطه گرای

در مکتب تربیتی قرآن و روایات اهل بیت(ع)، روش اداره حکومت‌ها، زندگی‌ها و حتی روش اداره و فضای فکری حاکم بر جوامع علمی از قبیل دانشگاه‌ها بر اساس ضوابط سنجیده می‌شوند؛ یعنی اشخاص با ضابطه سنجیده می‌شوند، نه اینکه حق را در رابطه با اشخاص بشناسند. بر این اساس مسئولان و حاکمان جامعه از اصول پذیرفته شده در مکتب خویش پیروی می‌کنند. از این رو در چنین فضای فکری، آن‌چه بر فضای دانشگاه حاکم است، پیروی از ضوابط و اصول مکتب اسلام است. خداوند متعال در زمینه حکمت بعثت انبیا برای حکم کردن به حق و قانون‌گرایی می‌فرماید: «فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ» (بقره: ۲۱۳).

امیرمومنان در توصیه به حارث می‌فرماید: «دین خدا به‌وسیله اشخاص شناخته نمی‌شود، پس حق را بشناس، تا اهل حق را هم بشناسی» (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ۲۷: ۱۳۵). از این رو ضابطه‌گرایان به دلیل ایمان به اصول مکتب خویش، هیچگاه بر سر اصول سازش و معامله نمی‌کنند. همچنانکه امام حسین(ع) می‌فرماید: «از جدم رسول خدا(ص) شنیدم که فرمود: «هر کس سلطان ستمگری را ببیند که حرام خدا را حلال می‌شمارد و پیمان الهی را می‌شکند و با سنت رسول الله(ص) به مخالفت برمی‌خیزد و در میان بندگان خدا به گناه و تجاوز و ستم می‌پردازد، هر کس این‌ها را ببیند، ولی نه با زبان و نه با عمل بر آن بشورد، بر خدا رواست که او را در جایگاه مناسب (جهنم) وارد سازد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۴۴: ۳۸۷). بنابراین مقید بودن به حق و صلابت داشتن در اجرای آن، علاوه بر آن‌که پاداش اخروی و خشنودی اولیای الهی را در پی دارد؛ از عوامل مهم عزت و قدرتمندی انسان‌ها و جوامع خواهد بود. دفاع از حق در مجموعه‌های علمی، یکی از اقدامات بسیار موثری است که منافع معنوی و سیاسی و امنیتی فراوانی خواهد داشت و عامل اقتدار جبهه اسلام و دانشگاه اسلامی در مقابل جبهه کفر و شرک خواهد بود.

۲-۳-۱ راهبردهای دستیابی به فضای فکری مطلوب در قرآن و روایات

برای دستیابی به فضای فکری مطلوب حاکم بر جامعه علمی، در آیات و روایات راهبردهایی توصیه می‌شود، که اهم آنها قابل بررسی است.

الف) تقویت اصول مشترک

هم‌فکری در فضاهای آموزشی نیازمند ایجاد احساس مشترک در بین آنهاست، از این رو متوجه نمودن آنها به این امر ضرورت دارد. پیامبر اکرم (ص) در این زمینه می‌فرماید: «مومنان در دوستی و حرمت و عطوفت به یکدیگر مانند اعضای یک پیکرند، هرگاه عضوی دردمند گردد، اعضای دیگر هم از بیدار خوابی و تب متأثر می‌شوند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۷۴، ۲۷۴). از این رو فضای فکری مطلوب حاکم بر دانشگاه نیازمند حس همدردی و حساسیت است، تا بتواند شور و شعور علم و دانش را به شکوفایی برساند. بنابراین طبق آموزه‌های قرآن و حدیث رعایت اصولی چون: عطوفت و مهربانی نسبت به هم؛ امام صادق (ع) می‌فرماید: «سزاوار است برای مسلمانان که در پیوند با یکدیگر و کمک بر مهرورزی و در محبت و رسیدگی به نیازمندان و عطوفت نسبت به هم کوشا باشند. چنان باید که خداوند متعال فرمود: «رحماء بینهم» و در غیاب مسلمانان، دلسوزشان باشید آن‌گونه که انصار در عصر رسول خدا(ص) بودند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲: ۱۱۷). اصل مسئولیت‌پذیری؛ «هر کدام از شما مسئول هستید و درباره افرادی که به سخن شما گوش می‌دهند بازخواست خواهید شد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۷۲: ۲۸)؛ اصل تراحم: پیامبر اکرم(ص) فرمود: خدای رحمان به مردم دل‌رحم رحم می‌کند؛ در زمین رحم کنید تا آن که در آسمان است به شما رحم کند» (متقی هندی، ۱۴۱۹ق: ۲۳۰)؛ اصل همکاری؛ «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده: ۲)، اصل اخوت و برادری؛ «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوِيكُمْ» (حجرات: ۱۰)، اصل ایثار و گذشت؛ «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَن يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (حشر: ۹)؛ تواصی به حق و صبر؛ «وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ» (عصر: ۳)، توصیه می‌شود که تعهد و ملتزم شدن به آنها فضای دانشگاه را در زمینه دستیابی به آرمان‌های انقلاب یاری می‌کند.

ب) تقویت درک منافع مشترک

هر گاه تک تک افراد دانشگاه به این باور برسند که سرنوشت زندگی جمعی آنان به هم ارتباط دارد و هیچ کس نمی‌تواند خود را از دیگران به گونه‌ای جدا بداند که بی‌نیاز از آنان باشد، سعی خواهد کرد تا برای کسب منافع بیشتر، این پیوند را تقویت نموده و همدلی و یکرنگی در محیط تحصیل را عاملی برای تامین نیازهای مادی و معنوی خودشان به حساب آورند، از این رو یکی از عوامل موثر در تقویت فضای فکری دانشگاه‌ها، تقویت منافع مشترک در بین جامعه علمی است و هر چقدر این درک افزایش یابد، انسجام بین افراد بیشتر خواهد شد. پیامبر اکرم (ص) در بیان تمثیلی به این مطلب اشاره می‌کند که جامعه را به کشتی تشبیه فرموده‌اند و افراد را سرنشینان این کشتی دانسته؛ به طوری که اگر یکی از این افراد بخواهد زیر پای خود را

در کشتی سوراخ کند، باید همه کسانی که در کشتی نشسته اند مانع او شوند؛ زیرا این مجموعه سرنوشتی مشترک دارند (ورام ابن ابی فراس، ۱۳۷۶ق، ۲: ۲۹۴).

تقویت التزام به قوانین

وضع قوانین برای تنظیم ارتباطات انسان‌ها با یکدیگر و یا در حوزه رفتار شخصی و فردی آنها مورد توجه قرار می‌گیرد. قرآن کریم، رهبران، برنامه‌ریزان و قانون‌نویسان جامعه را به رعایت این نکته مهم سفارش کرده که کتاب قرآن بر حق نازل شده، در حالی که کتب پیشین را تصدیق می‌کند و حافظ آنهاست، پس باید طبق احکام خداوند حکم کرد و از هوا و هوس پیروی نکرد: «وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَأَحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ» (مائده: ۴۸).

خداوند متعال در خطاب به پیامبر اکرم (ص) فرمود: «ما قرآن را به حق و مطابق عدل و درستی به سوی تو نازل کردیم؛ موافق تورات و انجیل و زبور و تمام کتب آسمانی که جلوتر از قرآن نازل کرده‌ایم، در حالی که این قرآن بر تمام کتاب‌های آسمانی نگهبان است و آنها را از تغییر حفظ می‌کند و حکم او غالب و مستولی بر همه آنهاست (امین، بی‌تا، ۴: ۳۲۱). حق از نظر لغوی به معنای چیزی و یا امری که واجب، ثابت و یا مطابق با واقع باشد و این واژه در مقابل باطل به کار می‌رود و باطل به معنای چیزی که فاسد باشد و یا این که از درجه اعتبار ساقط باشد و ثبوتی نداشته باشد (فیومی، بی‌تا: ۵۲ و ۱۴۳). ذات اقدس ربوبی، کتاب خدا، فرامین الهی که در قرآن و سنت آمده است و همه خوبی‌ها و فضایل از قبیل: عدالت، صداقت و شجاعت و ایمان و... از مصادیق حق هستند. از این رو رکن اساسی ضابطه‌گرایی در یک جامعه پای‌بندی به قوانین یعنی صلابت در اجرای حق و پیاده نمودن فرامین الهی است. امیرمومنان (ع) نیز یکی از اهداف حکومت خود را اجرای احکام و قوانین الهی می‌داند (نهج البلاغه: خطبه ۱۳۱). امام حسین (ع) نیز اهداف قیام خود را اصلاح امت اسلامی می‌داند و تشکیل یک جامعه قانونمند بر اساس سیره پیامبر اکرم (ص) را از ضروریات جامعه اسلامی می‌داند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۴۴: ۳۲۹). از این رو ضرورت دارد که برای ضابطه‌مند نمودن فضای فکری حاکم بر دانشگاه، در برابر دشمنان خدا و حق و حقیقت، سرسخت و خشن بود و در این راه، طبق کلام خداوند نباید از هیچ چیز ترسید: «وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» (مائده: ۵۴).

نتیجه

از مهمترین رویدادهای فرهنگی کشور، وقوع تغییرات چشمگیر در زمینه ایجاد فضای آموزشی مطلوب در دانشگاه‌ها با رویکرد اسلامی شدن است. از این رو التزام به عناصری چون رعایت حریم جنسیتی، حجاب و مفاهیم وابسته به آن، شعائر و مناسک اسلامی، تدریس دروس اسلامی در همه رشته‌ها و معماری اسلامی برای حفظ ظاهر اسلامی دانشگاه و افراد مجموعه علمی در فضای عینی دانشگاه و همچنین تمسک به خدامحوری، اخلاق مداری، عقل‌گرایی معتدل، جهان‌شمولی، پژوهش محوری و ضابطه‌گرایی در فضای ذهنی-فکری تحت لوای آموزه‌های قرآن و روایات ضرورت دارد. از این رو آموزه‌های اسلام از طریق رفتار و سبک زندگی عقیفانه و سپس با ایجاد بستری اقناعی، می‌توانند فرهنگ حریم مداری جنسیتی و حفظ حجاب و... را در فضای عینی و ذهنی آموزشی دانشگاه نهادینه کنند. فلذا سیاست اجرای تدریجی این الگوها تحت عنوان ضوابط اسلامی در کنار تبیین ارزش ذاتی علم، از مهمترین اقدام‌های دانشگاه در تحقق این تحول فرهنگی به شمار می‌آید.

منابع

- قرآن کریم، (۱۳۲۳)، ترجمه الهی قمشه‌ای، تهران: کتابفروشی اسلامیه.
- نهج البلاغه، (۱۴۱۴)، گردآورنده، سید شریف رضی، محقق صبحی صالح، قم: هجرت.
۱. ابن اثیر الجزری، عزالدین ابوالحسن، (۱۳۸۵)، الکامل فی التاریخ، بیروت: دار صادر.
  ۲. ابن شعبه حرانی، حسین بن علی بن حسین، (۱۳۸۲)، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، (ترجمه: جنتی)، تهران: مؤسسه امیر کبیر.
  ۳. ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴)، معجم مقاییس اللغه. قم: مکتب الاعلام اسلامی.
  ۴. ابن فهد حلی، احمد بن محمد، (۱۴۰۷)، عده الداعی و نجاح الساعی. قم: دارالکتب اسلامی.
  ۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴)، لسان العرب. بیروت: دارالفکر.
  ۶. ابوداود، سلیمان بن اشعث، (۱۹۹۹/۱۴۲۰)، سنن ابی داود. قاهره: دارالحديث.
  ۷. اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۸۲)، راهکارهایی برای اسلامی شدن دانشگاه‌ها، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۱۸-۱۹، ۲۸.
  ۸. امین زاده، بهناز، (۱۳۸۹)، ارزیابی زیبایی و هویت مکان. فصلنامه هویت شهر، شماره ۷.
  ۹. الماسی، محمد، (۱۳۷۰). تاریخ آموزش و پرورش اسلام و ایران، نشر دانش امروز، انتشارات امیر کبیر.

۱۰. بمانیان، محمدرضا و دیگران، (۱۳۸۹)، کاربرد هندسه و تناسبات در معماری. تهران: انتشارات هله-طحان.
۱۱. بی‌نام، (۱۳۷۷)، تحلیلی بر اسلامی کردن دانشگاه‌ها. فصلنامه دانشگاه اسلامی. ش ۹: ۶۱-۷۱.
۱۲. پیکرینگ، جورج وایت، (۱۳۵۴)، در پیرامون نقش آموزش (ترجمه: حسن صفوی)، تهران: مؤسسه تحقیقات و برنامه ریزی علمی و آموزشی.
۱۳. ترکمان، مژگان و دیگران، (۱۳۹۵)، نقش معماری و عوامل کالبدی محیط آموزشی بر تسهیل یادگیری کودکان. سال دوم، ش ۱۱: پیاپی ۱۸.
۱۴. تیممی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۵. تیممی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۱۰)، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالکتب اسلامیة.
۱۶. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی، (۱۴۱۴)، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل المسائل الشریعه، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
۱۷. حرانی، ابن شعبه، (۱۴۰۴)، تحف العقول عن آل الرسول، قم: جامعه مدرسین.
۱۸. حسین پور، علی. نجفی، محدثه، (۱۳۹۱)، طراحی مهد کودک با نگاهی به تقدس در معماری ایرانی، بی‌جا، انتشارات طحان .
۱۹. حمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳)، قرب الاسناد. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۲۰. خامنه‌ای، علی، (۱۳۸۴)، مجموعه حدیث ولایت، انتشارات انقلاب اسلامی وابسته به دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای.
۲۱. دیلمی و آذربایجانی، احمد و مسعود، (۱۳۸۲)، اخلاق اسلامی. قم: دفتر نشر معارف.
۲۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۸۷)، مفردات الفاظ قرآن کریم. قم: انتشارات نوید اسلام.
۲۳. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی، (۱۴۰۹)، منیه المرید فی ادب المفید و المستفید، قم: مکتب اعلام الاسلامی.
۲۴. صدر، سید محمد، (۱۴۲۰)، ماوراء الفقه، بیروت: دارالأضواء.
۲۵. صدوق، محمدبن علی بن بابویه قمی، (۱۳۸۵)، علل الشرائع، نجف: مکتب الحیدریه.
۲۶. صدوق، محمدبن علی بن بابویه قمی، (۱۴۰۳)، معانی الاخبار. قم: جامعه مدرسین.

۲۷. صدوق، محمدبن علی بن بابویه قمی، (۱۴۰۴)، من لا یحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین.
۲۸. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۹. طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن، (۱۳۷۸)، المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: مکتبه المرتضویه.
۳۰. طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن، (۱۴۱۴)، آمالی. قم: درالثقافه.
۳۱. عسکری، حسن بن عبدالله، (۱۴۲۸)، الوجوه و النظائر، قاهره: مکتب الثقافه الدینیه.
۳۲. فهیمی جمایران، شهلا، (۱۴۰۰)، فضاهاى آموزشى، بی‌جا، انتشارات فناوری و آموزشی وزارت آموزش و پرورش.
۳۳. فیومی، احمدبن محمد مقری، (بی تا)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قم: منشورات دارالرضی.
۳۴. قائمی فر، شقایق، (۱۳۹۵)، الگوی زیبا شناسی در معماری بر اساس دیدگاه اندیشمندان اسلامی، مجله مطالعات هنر و معماری، جلد ۴، شماره ۶، پیاپی ۱۳.
۳۵. کلینی، ابوجعفر محمدبن یعقوب، (۱۴۰۷)، اصول کافی، تهران: انتشارات اسلامی.
۳۶. الماسی، محمد، (۱۳۷۰)، تاریخ آموزش و پرورش اسلام و ایران، تهران: نشر دانش امروز(ندا) وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۳۷. ماوردی، علی بن محمد حبیب، (۱۴۱۲)، النکت و العیون، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳۸. متقی هندی، علی بن حسام الدین، (۱۹۸۹/۱۴۰۹)، المرشد الی کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال. بیروت، مؤسسه الرساله.
۳۹. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الائمه الاطهار، چاپ ۴، بیروت، الوفاء.
۴۰. محسنی، مریم، (۱۳۹۹)، شاخصه‌های دانشگاه اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری، دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری
۴۱. محمد، محمدی ری شهری، (۱۳۸۶)، میزان الحکمه، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۴۲. مصطفوی، حسن، (۱۴۰۲)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: مرکز کتاب ترجمه و النشر.
۴۳. معظمی، منوچهر، (۱۳۹۰)، تلقی استاد از فضا و تاثیر آن بر آموزش معماری، نشریه هنرهای زیبا.

۴۴. مودودی، ابوالاعلی، (۱۳۸۱)، مبادی الاسلام و فلسفه احکام، تهران: نشر احسان.
۴۵. موسوی خمینی، روح الله، (۱۳۷۹)، صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی ره)، تهران: مؤسسه تنظیم نشر آثار امام.
۴۶. نصر، حسین، (۱۳۷۵)، هنر و معنویت اسلامی، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.

آدرس سایت‌های اینترنتی :

کدخبر ۹۸۹۷۰۹، ۱۹ آبان ۱۴۰۰ <https://www.Hawzahnews.com>

پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری <https://www.leader.ir>

 [10.22034/rjcis.2025.11819](https://doi.org/10.22034/rjcis.2025.11819)

 [10.22034/rjcis.2025.11819](https://doi.org/10.22034/rjcis.2025.11819)